

Tage Hedborg om Kreugerkraschen och andra kriser Nedtecknat 1959

”En långvarig lågkonjunktur var rådande på 1880-talet. Högkonjunkturen i slutet av 1890-talet medförde 1901 och 1902 en svår kris. Den upplevde jag med egna ögon på mångfaldigt sätt. Brunne AB, där jag som ung bokhållare arbetat under 4 år, gick då över styr.

1908-09 utbröt en ny kris, som tog med sig både industriföretag och banker (gamla Hernösandsbanken bl a!). Det första världskrigets svåra kris 1921 har jag tidigare beskrivit ganska utförligt. Efter en interval (den klassiska 7-årsperioden) kom så 1930 med sin pinande, långa tillbakagång, som aldrig syntes vilja upphöra.

England, som hade återgått till guldmyntfoten 1921 och hade vållat ohyggliga förluster med prisfall på upp till 65-70 %, kunde nu ej längre upprätthålla denna utan måste överge guldet, vilket skedde den 19 januari 1931. Sverige och övriga länder följde tätt efter. Kronans värde föll 33 %. Någon förbättring i konjunkturen uppstod emellertid ej av dessa drastiska händelser. Alla tänkte blott på att minska sina utgifter. Arbetslösheten blev också fruktansvärd i hela världen. Europa var då i ekonomiskt avseende mycket mer beroende av Amerika än i våra dagar. Och där, d.v.s. i Amerika, voro förhållandena värre än annorstädes. Arbetslönerna i trävarubranschen sänktes i Sverige med 6½ % under 1932. För massafabrikerna blev sänkningen 10 %, vilket kunde ske först efter 4 månaders strejk; en strejk som bolagen endast betraktade med gillande, då avsättningen var ytterst liten och strejken snarare gynnade än skadade företagen. 1933 blev om möjligt än värre. Arbetslösheten i Amerika beräknades uppgå till 15.000.000 människor. 1000-tals banker gingo där överstyr. USA hade länge kämpat för att behålla sin guldvaluta, men i april 1933 måste även detta land kapitulera och lämnade då guldet.

Min bror Gustaf i Amerika hade haft det ohyggligt svårt, men tack vare bror Karl Erik lyckats komma in i tändsticksbranschen och hade nu fått det hyggligt. Han skrev att han haft det så svårt, att han ej ville återge det. Detsamma skrev han om arbetareklassen. Det gick ej att beskriva. Det var under denna svåra tid som våra 3 pojkar skulle få sin sista bokliga uppfostran samt komma ut i världen. Det vållade mig stort bekymmer, men allt gick utomordentligt lyckligt, och kanske att jag kan få tillfälle att något återkomma härtill senare. För min egen del kändes det tryggt att slippa driva egen verksamhet. När jag 1930 flyttade över från Noraström till Lugnvik var där således i Noraström ännu mycket timmer osågadt och brädgårdarna voro fulla med varor. Det gällde för mig att ut- och slutförsälja detta. På hösten 1931 eller -32 var det kvar ett ganska stort udda parti, en s.k. sallad. Härå erhöll jag från Belgien en s.k. rensningsoffert. Priserna hade ju fallit mycket och med den rensningsaffär, som det här gällde, blevo priserna ännu lägre. Efter moget övervägande beslöt jag mig för att refucera offerten. Ehuru jag sedan sålde post för post visade det sig dock, att priserna endast blevo sämre och sämre, vartill kom omkostnader för räntor och mycket annat. Det tog ytterligare två år innan allt var sålt och då visade det sig att den rensningsoffert, som jag hade fått, var riktigt skaplig, jämfört med vad sedan kunde uppnås. Men försent skall syndaren vakna!

Till sist skulle dock de svåra tiderna börja ljusna. 1934 var ett återhämtningens år. Men vad mycket hade ej innan dess hunnit hända. I vår ådal hade Strömnäs AB hunnit utplånas, just på tröskeln till bättre tider, och varom jag förut redogjort. Den explosion som inträffade 1932 när Ivar Kreuger sköt sig och drog med sig ekonomisk ruin i alla länder, är ett kapitel för sig själft. I Sverige var det 1934 riksdagsmannaval, då de socialdemokratiska krafterna slog igenom, frammanade till stor del av arbetslösheten. Sedan dess har detta parti, ehuru väl med ständigt minskade skaror, och stundom med stöd av bönder eller kommunister kunnat hålla sig kvar. Socialdemokraterna ha sedan 1934 lejt högt på det omslag som då faktiskt redan inträddt och alltid gjort gällande att arbetslöshetens upphörande var resultatet av deras framsynta politik. Samma skickliga resultat ha de även tillskrivit sig under hela efterkrigstiden, då de profiterat av den ständigt fortgående inflationen!!”

- - -

”Ett fallisement, som skakade ej blott Sverige utan även hela den civiliserade världen var den redan omnämnda Kreugerska. Jag önskade, att jag kunde mer grundligt återge vad som låg bakom denna krasch och vad dess följder blevo men allt detta var så gigantiskt stort, att det är möjligt att ur minnet återkalla allt som händer. Dock vill jag försöka att skildra något af det som man minns.

Först bör nämnas att civilingenjör Ivar Kreuger (i sin hemstad, Kalmar, kallades familjen “Kröger”, men eljest “Krüger”) var en stillsam, blyg och tillbakadragen person, som blev mer och mer oåtkomligt ju större affärerna och framgångarna blevo. I pressen förekom hans namn praktiskt taget aldrig. Det var en sensation att få träffa honom; framstående personer från utlandet kunde ligga i Stockholm i veckotal för att få företräde, och efter ett sådant hjälpte detta avsevärdt till att höva vederbörandes prestige. I den mån cirklarna vidgades hade Kreuger hem och bostäder överallt i gamla och nya världen, försedda med betjäning, färdiga såsom de sju nitiska jungfruarna att städse taga emot sin herre. Lika tystlåten som Kreuger själv var, lika stumma voro hans många höga medhjälpare. Allt blev hemlighetsfullt och mystiskt som bakom en nedfälld rullgardin och detta hörde helt säkert till den medvetna regin.

Jag vet ej Kreugers ålder, men skulle tro att han var född omkring 1883-85, således ungefär 5 år äldre än bror Karl Erik. Han var ganska lång, smärt och ljus och han hade ett tämligen pojaktigt utseende. Vid Karl Eriks och Petras bröllop förde han Lydia till bordet.

[...]

Det torde vara överflödigt att framhålla att Kreuger var en storvulen människa; framsynt och framgångsrik i sina många projekt. Han blev med tiden en merkantil diktator med samma fel som tillsist drabbar diktatorer; d v s han betraktade sig som ofelbar för vilken allt lyckades och alla böjde sig. Enligt uppgifter, som jag erhållit, kom han till sist att lida av någon sorts högfärdsgalenskap, där pängarnas 9-siffriga tal saknade betydelse. Vår Herre har dock ordnat så att inga träd växa in i himmelen, och även för denne gigant blev en gräns satt. Det hela hade väl till sist blivit för våldsamt stort, men helt säkert bidrog dock den långvariga krisen 1930-1934 mycket till undergången.

Till karaktäristiken bör även tilläggas, att Kreuger i sitt privatliv (han var och förblev untkarl) allmänt sades vara vänlig, vänfast, stillsam och personligen anspråkslös. Trots de stora lidanden, som han kom att förorsaka sina närmaste medarbetare, har jag efter katastrofen dock aldrig förmärkt annat än hängivenhet till hans minne.

Så vidt jag kan förstå, så började Kreuger som byggnadsingeniör i kompanjonskap med en vän vid namn Toll. De bildade tillsammans AB Kreuger & Toll, som man stundom såg nämnas i kombination med större byggnadsföretag. Detta bolag blev med tiden det holdingcompany, som skulle uppsamla den mångfald av stora företag som Kreuger med åren lade under sig. I den mån så behövdes för finansieringen av den enorma expansionen gjordes nyteckningar av aktiekapitalet. Stora serier emitteras i utlandet med begränsad rösträtt. Till att börja med 1/100-dels rösträtt, senare med blott 1/1000-dels rösträtt per aktie. En enda svensk aktie vägde således vid röstning lika mycket som 1000 andra. Ju större restriktioner Kreuger satte på delägareskap i sitt företag, desto mer eftersträvansvärt blev det. Till sist utsläpptes för enorma belopp andelsbevis eller s.k. debentures, hvilka voro helt utan rösträtt. Emissionerna skedde alltid med en betydande överkurs över det nominella värdet, hvilken överkurs kunde direkt överföras till Reserv Konto. Huru stora belopp, som på detta sätt tillfördes bolaget, är för mig omöjligt att angiva, men det blev milliarder.

Om Ivar Kreugers far var intresserad i dåvarande tändsticksindustrin vet jag ej, men själv fick Ivar tidigt upp ögonen på hvilken världsartikel tändstickan var. Sverige var ju genom upptäckten av den genialiska tändsatsen "tändas endast mot lådans plån" redan från början det ledande landet i denna industri, och världen rundt efterapade man den kända, gula jönköpingsetiketten.

I vårt eget land fanns flera konkurrerande tändsticksfabriker. Det dominerande företaget var givetvis Jönköpingsfabriken, men i Södertelje (?), uppstod därtill det stora Vulcan. Dessa tvenne bolag sammanslogos redan på ett tidigare stadium under namnet "Jönköping-Vulcan". Men dessutom funnos fabriker i Kalmar, Göteborg, Tidaholm och andra orter. Kreuger satte som sin uppgift att sammanslå dessa, vilket skedde, vad jag kan förstå i början av 1910-talet. Så tillkom alltså Svenska Tändsticks Aktiebolaget, STAB.
[...]

Sedan sammanslagningen i Sverige var fullbordad kastade Kreuger sitt öga på utlandet, och blicken föll då i första hand på Belgien, där han som förfäste inköpte en relativt liten fabrik: Usine Delorois (i Ninove?). Som tidigare omtalat blev Karl Erik anmodad att övertaga ledningen där. Efter ett 10-tal år hade man lyckats förvärva även alla andra belgiska tändsticksfabriker, som drivas under firmanamnet S.A. Union Allemettiére. Via detta företag skaffade man sig stora tändsticksintressen i andra länder, så som jag tidigare angivit.

Men direkt från Stockholm gick samtidigt den stora tändsticksmarschen ut i världen, och stora, delvis dominerande intressen och fabriker förvärvades i de flesta länder. Jag kan ej nämna dem alla, men uppräknar de som jag nu kan minnas, nämligen England, Tyskland, Holland, Finland, Norge, Polen, Rumänien, Bulgarien, Turkiet, Egypten, Indien, Japan, Sydamerika samt U.S.A. Helt säkert är antalet betydligt större än här angivits.

På grund av krigets verkningar, ytterligare påspedda av handelspolitiska åtgärder, voro många länder på randen av statsbankrott. Kreuger blev här i många fall den stora hjälparen. Mot erhållande av tändsticksmonopol eller andra likställda förmåner lånade han via Stab eller Kreuger & Toll enorma lån, uppgående till 100-tals millioner kronor till olika länder. De mest dominerande voro till Tyskland, Frankrike och Polen. Men även till Bulgarien och andra länder. Dessa lån kunde finansieras, åtminstone delvis, genom lån, som Kreuger lyckades upptaga i USA, där han sedan länge varit en stjärna på det ekonomiska firmamentet.

När det andra världskriget utbröt, blevo de flesta av dessa utlåningar nödlidande. Först under senare år har uppgörelser kunnat ske med dessa, ofta kommuniststyrda länder, hvilken öfverenskommelser likväl kunnat komma till stånd endast på grund av stora eftergifter från Stabs sida.

Sedan Kreuger under 1920-talet lagt under sig det mesta av världens tändsticksfabrikation, samt förhjulpt en del stora nationer på fötter, fortsatte han att förvärva det ena stora företaget efter det andra. Hvad i detta anseende skedde på utländsk botten har jag svårt att redogöra för, men jag vet att han köpte massor av stadsfastigheter. Sålunda lär han i Berlin ha köpt upp nästan hela gator av stora stenhus. Och detta var naturligtvis ej det enda. I skilda länder grundade han egna bankföretag, såsom i Paris, Berlin och Warszawa.

Den största affären i Sverige var utan tvivel förvärvet från Svenska Handelsbanken av Svenska Cellulosa AB. Jag har här förut skildrat litet av dess öden; huru det inom sig inneslöt många stora norrländska skogsbolag och huru finansmannen Axel Wenner-Gren köpte det och sedan återlämnade det till banken. För banken var det en eftertraktad sak att bliva kvitt detta jätteföretag och slippa det direkta ansvaret härför. Kreuger lade vidare under sig Bergvik & Ala, Kramfors AB, AB L.M. Ericsson med dess dotterbolag, bl a Sieverts kabelverk. Boliden gick samma väg. Jag kan ej återge dem alla. Minnet sviker mig. Under en tid av några få år mot slutet av 1920-talet, gick det nästan som på löpande band i pressen huru stora företag åkte in i det våldsamma ginnungagapet. Och för hvarje gång steg kursen å debentures. Trots den sviktande konjunkturen fortsatte dessa majoritetsköp, och man har efteråt fått erfaras, att de voro ett led i en nödvändighet att hålla tilltron till bolaget uppe. Han fick därigenom också ofta hand om bolagens stora bankfordringar, som naturligtvis voro mycket begärliga.

Trots den vikande konjunkturen stod debentures ännu den 22/5 1930 i över 600 kronor. Utdelningen å det nominella värdet (100 kr) var 30%, d.v.s. 30 kr per st, hvilket gjorde 5 % avkastning. Detta synes i nuvarande tid vara en god avkastning, men man får komma ihåg att RB:s diskonto var 7 % liksom man även hade anledning att fråga sig hvarifrån bolaget tog sina vinster för att kunna bibehålla en så enormt hög utdelning. Det fanns ej heller tackning för detta, men det gällde, liksom för diktatorer, att bevara människornas beundran.

Vid denna tid fick jag ett eget, rent egoistiskt intresse i debentures. Anledningen kan synas vara dåraktig, hvilken den med efterklokhetens visdom även kan sägas vara. Det var min annalkande 50-årsdag, som gav anledning till dårskapen. Den skulle infalla i augusti påföljande år, d.v.s. 1931, och jag ansåg mig därför behöva omkring 1,000 kr för att kunna fira den med släkt och vänner. Men 1000-lapparne växte

minsann ej på träd, åtminstone ej för mig. Debentures hade börjat att falla och voro på hösten 1930 nere i omkr. 450 kronor. Detta papper var ju ej något undantag, ty alla andra dalade minst lika mycket, och frågan gällde endast huru länge kursfallet skulle fortsätta. Det hade redan pågått i drygt ett år, och man borde kunna vänta sig en omsvängning under kommande år. Jag rådfrågade min broder Karl Erik, som jag ansåg borde vara initierad. Han rådde mig att köpa debentures. Jag inköpte 20 st till ett pris av 447 kr, d.v.s. för omkring 9.000 kr. Med en kursförbättring av blygsamma 10 % skulle jag ha min 1000-lapp. Svenska Handelsbanken hade lovat att mot förstärkning av säkerhet lämna ett lån å beloppet, så någon större spekulation ansåg jag ej att det var.

Vid årsskiftet 1930/1931 stod kursen i 408 kr. Under 1931 hölls utdelningen. Det var ju en glänsande förräntning, nära 7 % på hvad jag betalat. Hurra!! Papperet måste snart börja sin bana uppåt igen! Min födelsedag kom och firades på det mest glada och lyckade sätt, men något bidrag till utgifterna hade AB Kreuger & Tolls debentures ej lämnat mig. I stället fortsatte kursfallet och vid årsskiftet 1931/1932 betalades blott 130 kr! Inom landet – och kanske även utomlands – hade det uppstått två divergerande läger. Dels den stora, överväldigande skaran av beundrare, som såg upp till Kreuger såsom den ofelbare, dels ock en liten grupp, som ansåg sig kunna skåda bakom förlåten och som påstod sig veta, att den stolta skapelsen var en bubbla, som skulle komma att spricka. Dessa elaka spådomar nådde även fram till min gamla Mamma och förorsakade där stor bitterhet. I Kreugers inre cirkel teg man som alltid, men de som hade goda försänkningar i U.S.A. visste att berätta att Kreugers lånemöjligheter där blivit stoppade och att förtroendet för honom var borta. Det sades även att Kreuger under sina många och långa vistelser i Amerika och på sina resor var skuggad av ekonomiska detektiver.

Under 1932 års första månader höll sig kursen på debentures ganska stilla, d.v.s. omkr. 130 kr. Den 11 mars det året telefonerade Karl Erik till mig från Bruxelles och meddelade, att Kreuger & Tolls auktoriserade, ständige revisor Sigurd Hennig varit i Bruxelles på väg till Paris. Där skulle han sammanträffa med Ivar Kreuger, som just anländt dit från U.S.A. En del av toppmännen inom Stab voro även i Paris i och för viktiga överläggningar. Hennig hade i Bruxelles meddelat Karl Erik att det 1932 ej skulle bli någon utdelning å debentures. Detta avsåg nu min bror att meddela mig, så att jag kunde sälja mina papper innan nyheten blev allmänt känd.

Min önskan och avsikt var att omedelbart resa ned till Härnösand för att ge order om försäljning. Emellertid blev jag hindrad av angeläget arbete och kom ej iväg. Genast påföljande morgon, den 12 mars 1932, for jag dock till staden, gick genast upp till banken och beordrade försäljning till bästa möjliga pris. Som jag alltjämt var inställd på att kurserna på börsen voro så låga, att de knappast kunde gå ned ytterligare, gav jag köporder på så många ASEA-aktier, som kunde erhållas för försäljningsvärdet av debentures. Jag minns att kamreren, som erhöll uppdraget av mig, försökte att övertala mig att ej köpa ASEA, men jag vidhöll min avsikt. Jag anhöll om telefonbesked till barnens skolhushåll, dit jag skulle gå före hemresan för att hälsa på. Kl. 4 kom jag dit och emottog då meddelandet att mina 20 debentures voro sålda till en kurs av 130 kr. samtidigt hade köpts 30 ASEA. Eftersom debentures inbringade 2600 kr, synes priset å ASEA:s aktier ha varit omkr. 85 kr. Resultatet för dagen var således en kapitalförlust av 6.300 kronor. Det var andra saker än den beräknade vinsten på 1.000 kronor!!

Till Lugnvik anlände jag omkring kl. 6 om aftonen. Strax efteråt ringde min vän Nils Isacson och meddelade att extrablad utdelats i staden att K - r - e - u - g - e - r s - k - j - u - t - i - t s - i - g samma dags förmiddag i sin bostad i Paris.

Tablå! Jag stod mållös.

I första hand tänkte jag på den sagolika tur jag haft med försäljningen. I verkligheten var Kreuger redan död när mina papper såldes. Underrättelsen sades ha blivit med avsikt tillbakahållen för att man skulle hinna sälja sina debentures på den amerikanska marknaden, som låg c:a 4 timmar efter den europeiska. Dagen därpå var kursen i Stockholm kr 2.50. Jag kunde godt säga att jag haft tur i all otur.”

- - -

Källa: HLA, Tage Hedborgs arkiv (A:55) del I, Band III